

"Millət sizə minnətdardır"

1918-ci ildə milli müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş, beynəlxalq aləmdə hələ tanınmayan gənc dövlətimizin ərazi bütövlüyünü təmin etmək imkanları yetərinə deyildi. Belə bir çətin durumda "Daşnaqsütyun" partiyasının dəstəyi ilə erməni silahlı birləşmələri Azərbaycanda hücumların, qarət, qətl və kütləvi qırğınların coğrafiyasını gündən-günə genişləndirirdi. Bu zaman Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatının liderləri xalqımıza qarşı daşnak-bolşevik qırğınının qarşısını almağın yeganə yolunu Osmanlı Türkiyəsindən hərbi yardım almaqda gördülər.

Mürəkkəb geosiyasi şəraitdə müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilk addım kimi Türkiyə ilə müqavilə bağlamağı qərara aldı. 1918-ci il iyunun 4-də Batumda Osmanlı Türkiyəsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında dostluq müqaviləsi imzalandı. Müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq, Osmanlı Türkiyəsi ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin etmək məqsədilə Nuru paşanın komandanlığı ilə hərbi qüvvələrini Azərbaycana göndərdi. Bir sıra Avropa dövlətlərinin türk qoşunlarının Azərbaycana gəlməsinə etiraz etməsinə baxmayaraq, Osmanlı Türkiyəsi bu barədə qardaş köməyini əsirgəmədi.

Ölkəmizə gəlmiş türk hərbi qüvvələri ilə Azərbaycanın milli hərbi qüvvələrinin bazasında Qafqaz İslam Ordusu yaradıldı. Nuru paşa ordunun komandanı təyin edildi. 1918-ci il iyulun son günlərində Qafqaz İslam Ordusu qüvvələrini Bakı ətrafında cəmləşdirməsi ilə Stepan Şaumyanın rəhbərliyi altında olan Bakı Soveti şəhərə nəzarəti Sentrokaspi adlanan eser-menşevik-daşnak hökumətinə təhvil vermək məcburiyyəti qarşısında qaldı. Sentrokaspi diktaturası özünü Bakının hakimi elan etdikdən sonra daşnak nümayəndələri İrana göndərildi və İranda mövcud olan ingilis hərbi qüvvələrinin komandanı general Denstervil rəhbərlik etdiyi hərbi qüvvə ilə birlikdə Bakıya dəvət olundu. Bakı neftinə və bütünlükdə Xəzər hövzəsinə sahib olmaq üçün yollar axtaran Böyük Britaniya hökuməti yaranmış fürsətdən istifadə etməyə çalışdı və general Denstervilə göstəriş verildi ki, Bakıya hərbi qüvvə çıxarsın. Nəticədə Bakıya göndərilməsi qərarlaşdırılan 39-cu ingilis briqadasının ilk bölmələri 1918-ci il avqustun 4-də gəmilərlə Ənzəlindən Bakıya gətirildi. Onların gəlişini sonsuz sevinclə qarşılayan erməni daşnakları öz niyyətlərinə çox yaxın olduqlarını düşünürdülər. Bakı üzərində həyata keçirilmiş ilk genişmiqyaslı hücumun nəticələri onların bu sevincini daha da artırırdı. Çünki 1918-ci il avqustun 5-də Qafqaz İslam Ordusu qüvvələri tərəfindən Bakı şəhərinin təmizlənməsi üçün başlanılan ilk irimiqyaslı hücum gözlənilən nəticəni verməmişdi. Belə ki, Qafqaz İslam Ordusunun qüvvələri Qurd qapısı istiqamətindən başlanan hücumda bu yüksəkliklərdə yerləşən ilk səngərləri ələ keçirənlər də, döyüşün davam etdirilməsi üçün yaranan təchizat çətinlikləri üzündən sonradan əvvəlki mövqelərinə geri çəkilmək məcburiyyətində qalmışdılar.

Lakin 5 avqust döyüşünün nəticələri Qafqaz İslam Ordusu komandanlığının iradəsinə qıra bilmədi. Dərhal Bakı üzərinə növbəti uğurlu hücumun təşkil edilməsi üçün zəruri hazırlıq tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsinə başlandı. Cəbhə bölgəsində aparılan təhlillərdən sonra Azərbaycana əlavə bir türk diviziyasının göndərilməsi haqqında məsələ qaldırıldı. Bu məsələ ilə bağlı Türkiyə Hərbi Nazirliyinə müraciət edildi. Bakı şəhərinin ən qısa zamanda azad olunmasını arzulayan Ənvər paşa bu təkliflə razılaşaraq 15-ci piyada diviziyasının Bakı ətrafına göndərilməsi barədə əmr verdi. Eyni zamanda ölkəmizdə mövcud qüvvələrin cəbhəyə səfərbər edilməsi üçün lazımı tədbirlər görüldü. Kömək məqsədilə Qazax və Gəncə ətrafında toplanmış qüvvələr Bakı ətrafına göndərildi. Sentyabrın 6-da Türkiyədən əlavə olaraq göndərilən 15-ci piyada diviziyası Ağstafaya çatan kimi oradan qatarla Gəncəyə yola düşdü. Həmin gün saat 10-da Gəncə Dəmiryol Vağzalında diviziyanın şəxsi heyətinin qarşılınması oldu. Bakı üzərinə hücumu qətlə ələ keçirən erməni daşnakları üçün Qafqaz İslam Ordusunun əsgər və zabitlərinin sayı 14 minə çatdırıldı. Bunların 8 mini Osmanlı ordusunun, 6 mini azərbaycanlı əsgər və zabiti idi.

Sonra 15-ci diviziya Bakı ətrafına yola salındı. Bu diviziyanın gəlişi ilə Bakı üzərinə həlledici hücumu hazırlıq son mərhələsinə qədəm qoydu. Hücumun təşkili məqsədilə sentyabrın 10-da Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşa və Azərbaycan Korpusunun komandanı Əlağa Şıxlinski Bakı ətrafına gəldilər.

Nuru paşa və Əlağa Şıxlinski şəhər ətrafındakı vəziyyətlə tanış oldular, komandirlərlə fikir mübadiləsi etdilər. Mövcud vəziyyət qiymətləndirildikdən sonra sentyabrın 13-ü saat 17:11-də Hacı Həsən kəndinin qərbindəki müşahidə məntəqəsində Nuru paşa Bakı üzərinə həlledici hücumu başlamaq barədə döyüş əmri-

ni imzaladı. Əmrə əsasən Bakı şəhərinin azad edilməsi üçün həlledici hücum sentyabrın 14-nə keçən gecə başlamalı idi.

Bakı şəhəri üzərinə hücum edən 5-ci türk piyada diviziyasının qərargah rəisi Rüşti bəy xatirələrində yazır ki, o gecə heç kim yatmamışdı və döyüşçülər 5 avqust döyüşünün intiqamını almaq üçün hücum saatının çatmasını səbirsizliklə gözləyirdilər.

Rüşti bəy onu da əlavə edir ki, qarşıda ağır bir döyüş dayanırdı. Qurd qapısı üzərindən hücum keçmək elə də asan deyildi. Bu sərt təpəliklərə qalxmaq üçün yalnız ensiz bir yol var idi. Qoşunlar isə daha geniş bir cəbhədə hərəkət etməli idilər. Onlar gecə ikən Şubanı yüksəkliklərindən enməli, dəmir yolunu keçdikdən sonra sərt təpəliklərə qalxmalı idilər. Hələ gündüz ikən bu təbii maneələri adlamaq çox böyük zəhmət tələb edirdi. Gecə isə tam səssizlik raiyyət edilməsi, düşmənin duyulmuş düşməsinə yol verilməməsi lazım idi.

Hücum planına əsasən, 5-ci türk diviziyası və ona verilmiş milli hərbi dəstələr Bayıldan başlayaraq təxminən Biləcərinin qərb ətkələri qədər olan ərazidən hərəkət etməli idi. Biləcəri-Sabunçu-Əhmədli dairəsi boyunca isə 15-ci türk diviziyası və ona verilmiş milli hərbi qüvvələr hücumu keçməli idilər. Azərbaycanın milli hərbi qüvvələrinin və könüllü dəstələrinin böyük bir hissəsi bu istiqamətdən hücumu başlamaq idi. Nəzərdə tutulmuşdu ki, əsas zərbə Qurd qapısı istiqamətindən vurulsa da, Bakının şimal-şərq dairəsi boyunca mövcud olan düşmən qüvvələri də şəhərə sıxışdırılsın.

Plana görə 5-ci türk diviziyası Qurd qapısı yüksəkliklərinə qalxmaqda düşmənin birinci və ikinci müdafiə xətlərini ələ keçirməli və orada möhkəmlənməli idi. Ardınca da arxada qalmış toplar və onların sursatları ələ keçirilmiş müdafiə səngərlərinə daşınmalı idi. Baxmayaraq ki, Qurd qapısı yüksəklikləri ilə topları sürüyüb aparmaq elə də asan deyildi, amma göstərilən əzmkarlıq, qətiyyət və yüksək sürət hələ gecə ikən ilk müdafiə səngərlərini ələ keçirməyə və orada möhkəmlənməyə imkan verdi. Bu hücum elə bir sürətlə həyata keçirildi ki, hətta Qafqaz İslam Ordusunun komandanlığı üçün də onun nəticələri çox bir təəccüblə qarşılandı. Eynilə ingilis qoşunları komandanı general Denstervil də gözlərinə inana bilmirdi ki, gecə vaxtı, əlverişli mövqelərdə qurulmuş müdafiə səngərləri belə bir sürətlə ələ keçirilsin. Öz xatirələrində o, Qafqaz İslam Ordusu qüvvələrinin sürətli hücumunu belə təsvir edir: "İnanılması mümkün deyildi ki, cəbhəmizin ən güclü sahəsi düşmən tərəfindən belə asanlıqla ələ keçirildi. Xüsusilə də bütün qoşunlar gözlənilən hücum barədə xəbərdar edildikləri bir vaxtda. İnanılması mümkün olmasa da, bu məhz belə idi. Bütün üstünlüklərin bizim tərəfimizdə olmasına baxmayaraq, hücumun elə ilk anlarından darmadağın edilən belə qoşunlarla heç nəyə ümid etmək mümkün deyildi və bizim indi yeganə vəzifəmiz geri çəkilməyi təmin etmək və qoşunların düzgün təxliyəsinə təşkil etmək üçün düşmən hərəkatlarını ləngitmək idi".

Axşam saat 8-də ingilis qüvvələrinə geri çəkilmək əmri verildi. Bununla da Sentrokaspi rəhbərləri ümid bağladığı əsas qüvvələrdən məhrum oldular. Ayın 14-də Bakı şəhəri Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən ələ keçirilməmişdisə də, artıq onun taleyi həll olunmuşdu. Sentyabr ayının 14-ü üçün qarşıya qoyulan tapşırığı yerinə yetirən Qafqaz İslam Ordusu qüvvələri həmin günün gecəsini istirahət etməklə bərabər, həm də son döyüşə hazırlıq gördülər. Sentyabrın 15-də Qafqaz İslam Ordusu qüvvələri uğurlu hücumu davam etdirdilər və qarşıya qoyulmuş vəzifənin həllinə daha da yaxınlaşdılar. Çıxış yolunun qalmadığını gören Sentrokaspi rəhbərliyi Qafqaz İslam Ordusu rəhbərliyi ilə əlaqə yaradılması üçün yollar aramağa başladı. Bu məqsədlə Sentrokaspi rəhbərliyi sentyabrın 14-də axşam saat 8-də İranın Bakıdakı konsulu Saədülvüzəradan Bakı üzərinə hücumun dayandırılması üçün vasitəçilik etməyi xahiş etdi. Bu təklifi alandan sonra Saədülvüzərə iki nəfəri məktub və ağ bayraqla döyüş mövqelərinə göndərdi. Lakin onlar Qafqaz İslam Ordusu komandanlığı

ilə əlaqə yarada bilmədilər. Şəhəri gün, yəni sentyabrın 15-də İran konsulu yenidən vasitəçilik missiyasının icrasına davam etdi. Nəhayət, tərəflər arasında aparılan danışıqlardan sonra Sentrokaspi rəhbərliyi Bakı şəhərini Qafqaz İslam Ordusunun nəzarəti altına verməyi öz üzərinə götürdü. Beləliklə, Bakı şəhəri bütünlüklə Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad edildi. Sentrokaspi diktaturasının şəhərdəki dayaqları olan qüvvələr gəmilər vasitəsilə qaçıb canlarını qurtardılar. Qaçma bilməyənlər isə təslim oldular.

Beləliklə, yüksək hərbi peşəkarlıqla planlaşdırılan əməliyyat qısa zamanda müstəqil Azərbaycan dövlətinin paytaxtı Bakının azad edilməsi ilə nəticələndi. Ənvər paşa bununla bağlı Nuru paşaya teleqram göndərdi.

Xatırladaq ki, Bakı uğrunda döyüşlərdə 5-ci Qafqaz diviziyası 1300-ə qədər şəhid verdi. Ümumilikdə isə iyunun ortalarından sentyabrın 15-dək Qafqaz İslam Ordusunda döyüşlər zamanı şəhid olanların sayı təxminən 4000 nəfər oldu.

Bu unikal hərbi əməliyyat zamanı düşmənin çoxlu sayda silah-sursatı da müsadirə edildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin ilk sədri Fətəli xan Xoyski Bakının azad edilməsi uğrunda türk hərbiçilərinin göstərdiyi xidmətləri Nuru paşaya xitabən belə dəyərləndirmişdi: "Millət sizə minnətdardır". N.Yusifbəylinin fikrincə, Azərbaycan durduqca bu üç kəlmə azərilərin dilində və qəlbində yaşayacaqdır.

Bu tarixi qələbədən duyğulanan, zabıt və əsgərlər sırasında döyüşlərə qatılan istiqlal şairi Əhməd Cavad, müasirləri Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz, Ümmügülüm, Abbasğa Qayıbov (Nazir), Əlabbas Müznüb, Əbdül Əfəndizadə, Əbdülrəhman Dai, Mürşüd Davud, Əliyusif Rai və başqaları qəhrəman türk əsgərlərinin şücaəti şənini gözəl şeirlər həsr etdilər.

Sentyabrın 16-da şəhər tezdən Qafqaz İslam Ordusunun Bakının əsasıyında dayanan hissələrindən başqa qalan qüvvələrinin rəsmi keçidi oldu. Bu tədbir Qırmızı Qışla adlanan məntəqədə (İndiki Bakı Dövlət Universiteti ilə Bakı-Quba yolu arasında yerləşirdi) təşkil edildi. Rəsmi keçiddə Xəlil paşa, Nuru paşa, Əlağa Şıxlinski, Həbib bəy Səlimov, Azərbaycan hökumətinin bir sıra üzvləri də iştirak etdirdilər. Rəsmi keçid bitdikdən sonra adları çəkilən şəxslər, qonaqlar və qoşun hissələri şəhərə daxil oldular. General-lar və rəsmi şəxslər at belində idilər. Onların ardınca isə nizami şəkildə piyada, topçu, süvari və köməkçi hissələr hərəkət etdirdilər. Şəhər əhalisi sevinc içində küçələrə çıxaraq Qafqaz İslam Ordusunun qalib döyüşçülərini salamladılar. Həmin gün Filarmoniya bağında böyük şadınalığ tədbiri oldu. Döyüşlərdə fərqlənən əsgər və zabidlərə, qoşun başçılarına hədiyyələr təqdim edildi.

Türk və Azərbaycan hərbi qüvvələrinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirdikləri birgə döyüş əməliyyatlarının uğurlu nəticələrindən biri də Qafqaz İslam Ordusunun Qarabağ hərəkatı olmuşdur. Bakının azad edilməsindən bir neçə gün sonra Qafqaz İslam Ordusu Qarabağ bölgəsində erməni-daşnak qüvvələrinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi qırğınların qarşısını almaq üçün ora köməyə yollandı.

Türkiyənin, türk qardaşlarımızın bu köməyi, bu təəssübkeşliyi Müzəfər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Zəfər qələbəsi ilə başa çatan Vətən müharibəsində də özünü parlaq şəkildə göstərdi. 30 ilə yaxın Ermənistan silahlı birləşmələrinin tapdağı altında olan dedə-baba ərazilərimizin işğaldan azad olunmasında Azərbaycanın və Türkiyənin mövqeyi iki qardaş dövlətin daim bir-birinin yanında olmasının bariz nümunəsidir. 2020-ci ilin 44 günlük Vətən müharibəsində türk qardaşlarımızın istər hərbi əməliyyatlarda, istərsə də beynəlxalq aləmdə Azərbaycan dövlətini, xalqımızın haqq işi uğrunda mübarizəsini dəstəkləməsi bir daha göstərdi ki, bu qardaşlıq əbədidir.

*Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"*